

Лабораторна робота №3 (віртуальна)

ВИВЧЕННЯ ІЗОПРОЦЕСІВ В ІДЕАЛЬНОМУ ГАЗІ

Мета роботи: дослідити ізопроееси в ідеальному газі, закріпити навички роботи з їх графіками й перевірити виконання законів Бойля-Маріотта, Гей-Люссака, Шарля.

Обладнання: персональний комп'ютер, лабораторія симуляцій, програмний пакет ORIGIN.

Теоретичні відомості

Рівняння Клапейрона-Менделєєва універсальне, воно дає можливість описати будь-який ідеальний газ, що знаходиться в стані термодинамічної рівноваги. Але в природі й техніці досить часто трапляються ситуації, коли змінюються лише два макропараметри, а маса й один з макропараметрів газу є постійними величинами. Тоді говорять про ізопроееси (з грецької «ίσος» [ісос] - рівний, однаковий). Їх є три:

ізотермічний ($T = const$);

ізобарний ($p = const$);

ізохорний ($V = const$).

Традиційно розпочинають з вивчення й аналізу ізотермічного процесу. Нехай в циліндрі, що знаходиться в термостаті, міститься деяка маса газу під поршнем, який може рухатись, що дозволяє змінювати об'єм газу (рис.1).

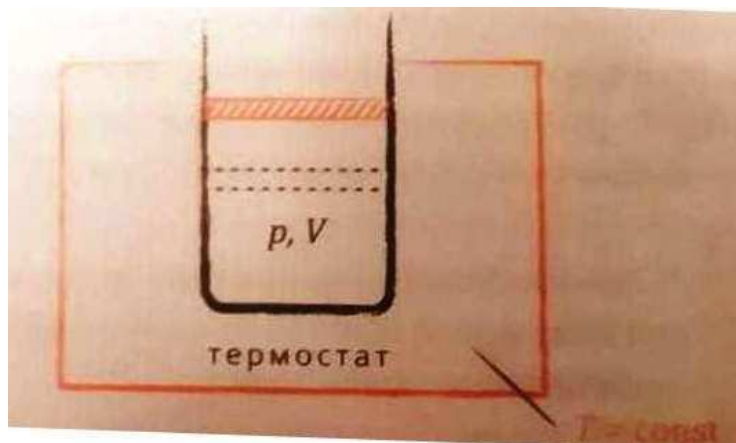

Рис.1.

За таких умов змінюватимуться тиск та об'єм, а маса газу й температура залишатимуться постійними. Запишемо рівняння стану газу в цьому випадку:

$$pV = \frac{m}{M} RT \quad (1)$$

Оскільки кількість молекул газу (a , отже, й його маса) не змінюватиметься, температура залишається постійною, то у правій частині рівняння в результаті добутку всіх величин міститься константа. Отже,

$$pV = \text{const} \quad (2)$$

Це є один з газових законів (закон Бойля-Маріотта). Його словесне формулювання наступне:

для даної маси ідеального газу добуток тиску на його об'єм є постійною величиною при незмінній температурі.

Як бачимо з формули (2), у скільки разів зростає тиск газу, у стільки само разів має зменшуватись його об'єм і навпаки, для того, щоб їхній добуток був постійним. Іншими словами між тиском і об'ємом в цьому разі існує обернено пропорційна залежність.

Досить часто потрібно зобразити графічно процес, що відбувається з газом. В нашому досліді внаслідок руху поршня змінюється об'єм газу, після чого обчислюють його тиск. Тому формулу (2) для теоретичного аналізу краще записати в такому вигляді:

$$p = \frac{\text{const}}{V} \quad (3)$$

З математики відомо, що графіком такого процесу є гіпербола (рис.2). Фізики ж цю криву називають ізотермою. В довільній точці на цій ізотермі температура газу є однаковою.

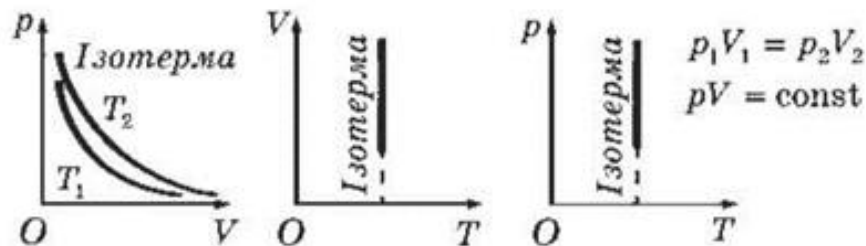

Рис.2. Ізотермічний процес в різних системах координат

Якщо збільшимо температуру газу в n разів і побудуємо нову ізотерму, то для неї константа буде так само в n разів більшою, а графік нової ізотерми буде над попереднім ($T_2 > T_1$). Отже, чим більша температура даної маси газу, тим вище на координатній площині (p, V) розташовуватиметься її графік.

Під час розв'язування практичних задач найчастіше маємо справу з двома рівноважними станами. Тому закон Бойля-Маріотта (2) в цьому разі записується

$$p_1V_1 = p_2V_2 \quad (4)$$

Ізобарний процес. Процес зміни стану термодинамічної системи за сталого тиску називають ізобарним (від грецького слова “барос” – вага). Запишемо рівняння (1) для цього випадку:

$$pV = \frac{m}{M} RT$$

Звідси випливає, що постійним буде відношення об'єму до температури ідеального газу при незмінних тиску та масі.

$$\frac{V}{T} = \frac{mR}{pM} \quad (5)$$

Ізобарний процес описується законом Гей-Люссака, який є наслідком рівняння стану ідеального стану при $p = const$ і має вигляд:

$$\frac{V}{T} = const \quad \text{або} \quad \frac{V_1}{T_1} = \frac{V_2}{T_2} \quad (6)$$

і формулюється так: *для даної маси ідеального газу відношення його об'єму до температури є постійною величиною при незмінному тиску.*

Як приклад, розглянемо ідеальний газ, який міститься при 0°C (273 K) і опишемо його формулою (6).

$$\frac{V_0}{T_0} = \frac{V}{T} \quad \text{або} \quad V = V_0 \frac{T}{273} = \alpha V_0 T \quad (7)$$

Таким чином за постійного тиску й незмінної маси ідеального газу його об'єм з підвищенням температури на 1 градус збільшується на $\alpha = \frac{1}{273} \text{ K}^{-1}$ того об'єму, що займав газ за температури 0°C (273 K).

Як бачимо з формул (6) та (7), збільшення температури веде до збільшення об'єму ідеального газу. Між цими величинами в даному випадку існує прямо пропорційна залежність. Графіком такого процесу є ізобара (рис.3).

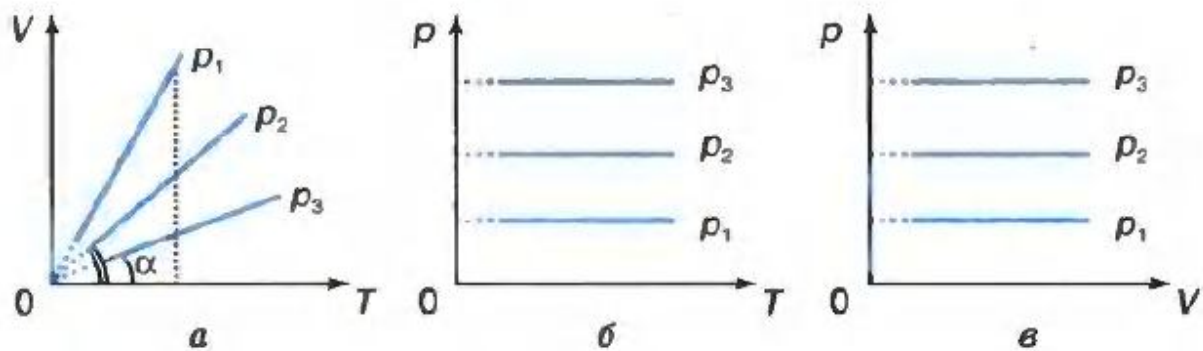

Рис.3. Ізобарний процес в різних системах координат

Чим крутіше вгору здійснюється ізобара (рис. 3а), тим менший тиск ідеального газу (оскільки чим менше значення тиску, тим більшим є значення константи у формулі (5)).

Ізохорний процес. Розглянемо випадок, коли об'єм газу не змінюється. З рівняння Клапейрона-Менделєєва випливає, що за цих умов сталим буде відношення тиску газу даної маси до його температури,

$$\frac{p}{T} = \text{const} \quad \text{або} \quad \frac{p_1}{T_1} = \frac{p_2}{T_2} \quad (8)$$

тобто для даної маси ідеального газу відношення його тиску до температури є постійною величиною при незмінному об'єму – закон Шарля.

Перехід газу за постійного об'єму з 1 рівноважного стану в інший називається ізохорним процесом, графіком якого в координатах (p, T) є пряма лінія, яку називають ізохорою. Кут нахилу ізохори тим більший, чим менший об'єм газу (рис. 4).

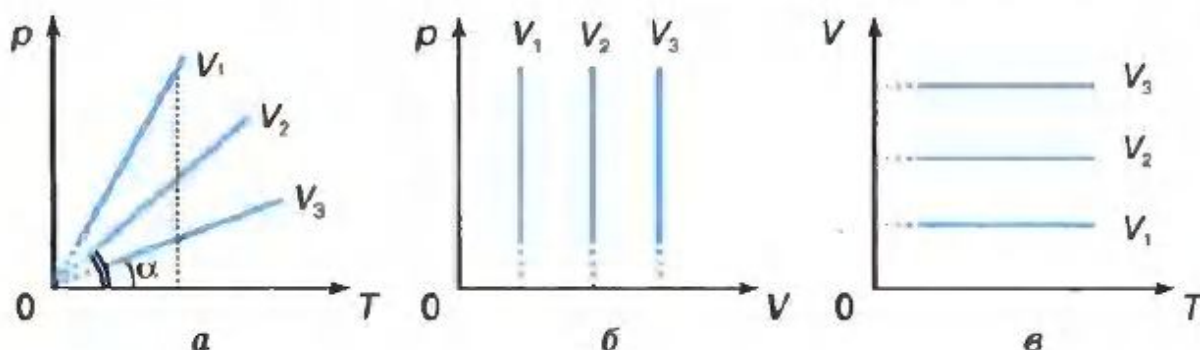

Рис.4. Ізохорний процес в різних системах координат

Хід роботи

1. Встановити програмний пакет ORIGIN.
2. Відкрити вікно побудови графіків ПП ORIGIN.
3. Перейти у віртуальну лабораторію за посиланням:
https://phet.colorado.edu/sims/html/gas-properties/latest/gas-properties_uk.html
4. Запустити в посудину за допомогою віртуальної помпи деяку кількість певних атомів.
5. На панелі управління «Тримати постійним» зафіксувати значення температури (досл. 1), тиску (досл. 2), об'єму (досл. 3) (*декілька значень для кожної підгрупи задає викладач*).
6. Перемкнути покази манометра в кілопаскалі (**кПа**), а також ввімкнути на панелі керування «Ширина».
7. За допомогою ручки, що міститься ліворуч посудини, привести об'єм до мінімального значення, рухаючи її вправо.
8. Переміщуючи ручку вліво з певним кроком, записувати покази манометра і ширину посудини у вікно побудови графіків (*де ширина посудини буде незалежною змінною, а тиск - залежною*).
9. Пункт 8 повторити 8-12 разів.
10. Побудувати ізотерму за допомогою отриманих даних і ПП ORIGIN.
11. На панелі керування натиснути кнопку перезавантаження.
12. Аналогічно виконати перевірку законів Гей-Люссака (досл. 2) та Шарля (досл. 3).

Контрольні запитання

1. Що таке ідеальний газ?
2. За яких термодинамічних умов модель ідеального газу добре описує поведінку та властивості реальних газів?
3. Сформулювати закони Бойля-Маріотта, Гей-Люссака, Шарля.
4. Чи вірне твердження, що коефіцієнт термічного розширення α всіх ідеальних газів є однаковим? Відповідь обґрунтуйте.
5. Як залежать криві ізопроцесів від молярної маси ідеального газу?

6. Чому криві ізопроцесів мають пунктирні продовження біля початку координат?
7. Навести приклади ізопроцесів у природі й техніці.
8. Сформулювати об'єднаний закон ідеального газу.
9. Маємо суміш двох газів, які хімічно взаємодіють між собою. Чи справедливими для них під час реакції будуть газові закони? Відповідь обґрунтуйте.

Література

1. Якібчук П.М. Молекулярна фізика. Підручник. / П.Якібчук, М.Клим – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. – 584 с.
2. Булавін Л.А. Молекулярна фізика / Л.Булавін, Д.Гаврюшенко, В.Сисоєв – Київ: Знання, 2006. – 567с .
3. Воловик П.М. Курс фізики для університетів : навч. посіб. / П.Воловик – К.: Ірпінь, Перун, 2005. – 864 с. – ISBN 966-569-172-4.
4. Кучерук І.М., Горбачук І.Т., Луцик П.П. Загальний курс фізики у трьох томах. Том 1. Механіка. Молекулярна фізика і термодинаміка / І. Кучерук, І. Горбачук, П. Луцик. – Київ: Техніка, 1999. – 536 с.
<https://zfft.kpi.ua/images/library/kucheruk1.pdf>
5. Віктор П. Фізика. Молекулярна будова речовини і теплові явища/ П. Віктор. – Київ: Форс Україна, 2021. – 336 с.
6. Віртуальна лабораторна робота "Дослідне підтвердження закону Бойля-Маріотта"
<https://www.youtube.com/watch?v=iK7HO7sU6TU>